

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА АНТИЦИПАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС З РІЗНИМ ТИПОМ СТАВЛЕННЯ ДО СУЇЦИДІВ

Багато досліджень у межах проблеми суїцидальної поведінки присвячені проблемі виявлення чинників, які пов'язані з високою ймовірністю здійснення самогубства, – факторів суїцидального ризику. Знання цих факторів має велике значення для первинної та вторинної профілактики самогубства, бо дозволяє своєчасно виявляти осіб, які належать до групи ризику, і проводити з ними профілактичні заходи. Аналіз літературних даних [1; 2] дозволяє виділити найважливіші індивідуально-психологічні особливості суїцидального ризику: емоційна лабільність; підвищена напруга потреб; недорозвинення механізмів психологічного захисту; низька самооцінка; імпульсивність; демонстративність; почуття безпорадності; невміння переживати фрустрацію; дезадаптація; низький рівень комунікативних здібностей; використання дезадаптивних копінг-стратегій тощо.

У нашому дослідженні брали участь працівники різних підрозділів міліції з різних областей України у кількості 264 особи. Усі досліджувані були розподілені на три групи: до першої групи випробуваних увійшли працівники з негативним ставленням до самогубства в кількості 102 особи. Друга група – найбільш численна (105 осіб) – це персонал органів внутрішніх справ з неоднозначним ставленням до суїцидів. Третя група – найменш численна (57 осіб) – це працівники ОВС із суперечливим ставленням до суїциду.

Рівень соціально-психологічної адаптації тісно пов'язаний із психологічними характеристиками особистості та особливостями її

поведінки. Соціальна адаптація – процес та результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Психологічна адаптація – це пристосування людини до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв оцінок за рахунок прийняття норм і цінностей даного суспільства [3; 4]. Дезадаптація проявляється через зміну поведінки людини в середовищі найближчого соціального оточення, обмеження можливості успішно виконувати свої соціальні функції або патологічну трансформацію поведінки. Виразенням дезадаптації також є широка гама психоемоційних зрушень від негативних психологічних переживань до клінічно виражених психопатологічних синдромів [5].

Для визначення соціально-психологічної адаптованості працівників органів внутрішніх справ з різним типом ставлення до самогубства нами була використана шкала соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса та Р. Даймонда, яка була адаптована Т. В. Снегірьовою [6]. Адаптивність – це тенденція функціонування цілеспрямованої системи, яка обумовлена відповідністю або невідповідністю її цілей і результатів, яких досягають у ході діяльності [3; 4]. Адаптованість – це погодженість вимог соціального середовища і особистісних тенденцій. Вона передбачає реалістичну оцінку себе й навколишньої дійсності, особистісну активність, гнучкість, соціальну компетентність [7]. Шкала складається зі 101 судження, які стосуються поведінки людини, її способу життя, думок, переживань, звичок. Випробувані мали оцінити кожне з

них з точки зору відповідності, характерності за шкалою від «1» до «7» балів. Усі судження згруповані за шістьма факторами, які відповідають критеріям адаптованості та дезадаптованості: прийняття / неприйняття себе; прийняття інших / конфлікт з іншими; емоційний комфорт / дискомфорт; очікування внутрішнього контролю / очікування зовнішнього контролю; домінування / веденість; ескапізм / «відхід» від проблем.

Результати дослідження соціально-психологічної адаптованості працівників органів внутрішніх справ із різним типом ставлення до суїцидів представлені в табл. 1. Враховуючи, що в різних факторах шкали «Оцінка соціально-психологічної адаптованості» різна кількість питань, порівняльний аналіз показників факторів у межах однієї групи не проводився. Аналізувалися тільки показники методики при порівнянні груп випробуваних.

Таблиця 1

**Соціально-психологічна адаптованість працівників ОВС
з різним типом ставлення до суїцидів ($\bar{x} \pm \sigma$)**

Фактори	Перша група	Друга група	Третя група	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{2,3}$
Прийняття себе	49,7±10,1	48,9±8,4	43,9±8,7	–	–	–
Неприйняття себе	11,1±5,9	9,4±5,0	13,0±5,6	–	–	–
Прийняття інших	28,1±5,2	26,0±3,9	23,4±5,5	–	0,01	–
Неприйняття інших	13,3±5,5	13,3±5,1	16,4±6,3	–	–	–
Емоційний комфорт	28,7±7,5	26,3±5,5	21,6±5,1	–	0,01	0,01
Емоційний дискомфорт	10,5±5,9	11,1±5,9	14,7±5,8	–	0,01	–
Внутрішній контроль	55,4±9,2	54,8±11,4	46,5±15,1	–	0,01	–
Зовнішній контроль	12,3±7,9	14,6±8,5	21,2±15,1	–	0,01	0,01
Домінування	11,9±3,7	11,3±3,3	9,0±3,9	–	0,01	0,01
Веденість	15,7±5,6	17,9±8,1	21,6±5,9	–	0,01	–
Ескапізм	10,9±3,3	14,1±4,4	14,6±4,8	0,01	0,01	–
Адаптація	151,6±19,0	148,2±20,5	129,8±21,4	–	0,01	0,01
Дезадаптація	57,9±26,3	60,4±24,7	76,1±21,4	–	0,01	0,01

Як бачимо з таблиці 1, за такими факторами, як «прийняття себе» і «неприйняття себе» у працівників усіх трьох груп практично однакові показники: від 49,7 до 43,8 балів за першим фактором та від 11,1 до 13,0 – за другим. Це свідчить про те, що в цілому всі досліджувані незалежно від типу ставлення до суїцидів більш-менш задоволені собою, своєю зовнішністю, інтелектом, вважають себе цікавою особою, індивідуальністю, людиною, що співвідноситься з думками інших людей про них. Більшість працівників ОВС подобаються собі та вважають, що вони досить успішні та сильні. Показник «неприйняття себе» значно менший у всіх працівників ОВС порівняно з показником «прийняття себе», при цьому найвищий результат за фактором «неприйняття себе» зареєстровано в досліджуваних третьої групи із суперечливим ставленням до суїцидів (13,0±5,6). Такий чинник соціально-психологічної адаптованості, як «прийняття інших», найбільш виражений у персоналі ОВС з негативним ставленням до суїцидів (28,1).

Найменші середні показники фіксуються у досліджуваних із суперечливим ставленням

до суїцидів (23,4), при цьому розходження між цими групами вірогідні на рівні $p_{1,3} < 0,01$. Неприйняття інших менш характерно для всіх досліджуваних, ніж прийняття. Середні показники за цим фактором коливаються у межах від 16,4 у третій групі до 13,3 – у першій та другій (без вірогідних відмінностей). Тобто працівникам із суперечливим ставленням до суїцидів більш притаманна стриманість, замкненість при спілкуванні з іншими людьми, відчуття неприязні до оточуючих, схильність зосереджуватися тільки на собі, тоді як досліджуваним із негативним та нейтральним ставленням до суїцидів такі якості менш властиві.

За такими факторами, як емоційний комфорт, внутрішній контроль та домінування, у працівників із негативним ставленням до суїцидів реєструються більш високі результати (відповідно 28,7; 55,4 та 11,9), тоді як у працівників ОВС із суперечливим ставленням до самогубств за цими факторами спостерігаються найнижчі результати (21,6; 46,5 та 9,0 відповідно). За усіма показниками між цими групами є вірогідні відмінності (в усіх випадках $p_{1,3} < 0,01$). Це свідчить про те, що досліджувані

першої групи більш схильні до легкого та вільного вираження своїх почуттів, до оптимізму, до рівноваги та спокою, вони не переймаються невеликими неприємностями, які трапляються з ними. Працівникам цієї групи більш притаманне честолюбство – їм потрібно бути серед найкращих і відчувати перевагу над іншими.

З таблиці 1 бачимо, що в групі досліджуваних із суперечливим ставленням до суїцидів реєструються вірогідно більш високі показники, ніж у групі з негативним ставленням, за такими складниками соціально-психологічної адаптованості: емоційний дискомфорт ($14,7 \pm 5,8$ і $10,5 \pm 5,9$; $p_{1,3} < 0,01$), зовнішній контроль ($21,2 \pm 15,1$ і $12,3 \pm 7,9$; $p_{1,3} < 0,01$), веденість ($21,6 \pm 5,9$ і $15,7 \pm 5,6$; $p_{1,3} < 0,01$) та ескапізм ($14,6 \pm 4,8$ і $10,9 \pm 3,3$; $p_{1,3} < 0,01$). Тобто у працівників ОВС із суперечливим ставленням до суїцидів більш виражена, ніж у досліджуваних першої групи, тривога, занепокоєння, невпевненість у собі, або навпаки – повна апатія та байдужість. Їм часто важко бути самим собою, а також не властиво довіряти своїм почуттям. Досліджувані цієї групи більш схильні розраховувати на поштовх і підтримку ззовні та дотримуватися пасивної позиції у вирішенні життєвих завдань. У них мало особистих правил та переконань, вони не завжди можуть думати та діяти самостійно, рішення найчастіше приймають під впливом інших людей, у стосунках з оточуючими поступливі та м'які. Їм притаманна мрійливість: у думках вони часто розвивають події, які не можуть здійснити в реальності. Про свої проблеми намагаються не думати взагалі, бояться труднощів та неприємностей.

Між першою групою (з негативним ставленням до самогубств) та другою (з нейтральним ставленням) вірогідні відмінності реєструються тільки за показником «ескапізм» ($10,9 \pm 3,3$ і $14,1 \pm 4,4$ відповідно; $p < 0,01$). Ці дані відбивають більш притаманну досліджуваним із нейтральним ставленням до суїцидів тенденцію до самозахисту, самовиправдання, схильність до відходу від проблем, ніж працівникам ОВС із негативним ставленням.

Між другою та третьою групою персоналу ОВС з нейтральним та суперечливим ставленням до суїцидів вірогідні розбіжності фіксуються також за такими шкалами: «емоційний комфорт» ($26,3 \pm 5,5$ і $21,6 \pm 5,1$; $p < 0,01$), який вірогідно більш притаманний досліджуваним з нейтральним ставленням до самогубств; «домінування» ($11,3 \pm 3,3$ і $9,0 \pm 3,9$;

$p < 0,01$) із вірогідно вищими показниками у працівників ОВС із нейтральним ставленням до суїцидів; «зовнішній контроль» ($14,6 \pm 8,5$ і $21,1 \pm 15,1$; $p < 0,01$) з вірогідно більшим результатом у працівників з суперечливим ставленням до самогубств.

Отримані дані свідчать, що досліджуваним другої групи більш притаманні оптимізм, задоволеність своїм життям, урівноваженість та спокій. Вони більш схильні до домінування та відчуття переваги над іншими людьми. А у досліджуваних третьої групи (із суперечливим ставленням до суїцидів) більш виражена схильність до втікання від проблем, часто виникає почуття безнадійності, безпорадності, прагнення все покинути, сховатися від усіх. Їм більш притаманно вважати себе невдахами, боягузами; вони потребують підтримки інших людей, на яких можна було б покласти у скрутну хвилину.

Результати дослідження загальної адаптованості та дезадаптованості показали, що найвищий показник адаптованості зареєстровано в досліджуваних із негативним ставленням до самогубств ($151,6$), а найнижчий – у працівників ОВС із суперечливим ставленням ($129,8$). Середній показник адаптованості працівників ОВС другої групи близький до показника першої групи ($148,2$). У цілому працівники ОВС із негативним та нейтральним ставленням до суїцидів вірогідно більш адаптовані, ніж працівники ОВС, що до суїцидів ставляться суперечливо ($p < 0,01$ в обох випадках). І навпаки, за шкалою «дезадаптація» найвищі дані зафіксовано в досліджуваних третьої групи ($76,1$), а найнижчі – у працівників першої групи ($57,9$) з вірогідними відмінностями ($p_{1,3} < 0,01$ та $p_{2,3} < 0,01$). Тобто працівники ОВС із негативним та нейтральним ставленням до самогубств більш схильні пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв оцінок, як правило, за рахунок прийняття норм та цінностей цього суспільства. Досліджуваним із суперечливим ставленням до суїцидів більш притаманно неадекватне прийняття себе та своїх соціальних зв'язків, а їх наміри часто не збігаються з діями. За результатами дослідження соціально-психологічної адаптованості працівників ОВС з різним типом ставлення до суїцидів можна зробити такі **висновки**:

– у працівників із негативним та нейтральним ставленням до самогубств більш виражена соціально-психологічна адаптація й такі її складники, як прийняття інших, емоційний

комфорт, внутрішній контроль та домінування;
 – у персоналі ОВС із суперечливим ставленням до суїцидів соціально-психологічна адаптованість виражена слабше, а показник дезадаптації – сильніше, ніж у досліджуваних із негативним та нейтральним ставленням. Такі складники соціально-психологічної дезадаптованості, як емоційний дискомфорт, зовнішній контроль, веденість та есканізм, також більш властиві для працівників цієї групи.

Для вивчення антиципаційної спроможності працівників ОВС з різним типом ставлення

до самогубств нами було використано тест антиципаційної спроможності В. Д. Менделевича (далі – ТАС) [8]. Антиципаційна спроможність (прогностична компетентність), згідно з визначенням автора методики, – це здатність з високою вірогідністю передбачати хід подій, прогнозувати розвиток ситуацій та власні реакції на них і реагувати з часово-просторовим випередженням.

Результати дослідження антиципаційної спроможності працівників ОВС з різним типом ставлення до суїцидів представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Антиципаційна спроможність працівників ОВС із різним типом ставлення до суїцидів (%)

Антиципаційна спроможність	Типи прогностичної компетентності	Перша група	Друга група	Третя група	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{2,3}$
Особистісно-ситуативна	Спроможність	89,47	82,35	76,19	–	0,05	–
	Неспроможність	10,53	17,65	23,81	–	0,05	–
Просторова	Спроможність	82,46	80,0	73,53	–	–	–
	Неспроможність	17,54	20,0	26,47	–	–	–
Часова	Спроможність	81,9	73,68	62,75	–	0,01	–
	Неспроможність	18,1	26,32	37,25	–	0,01	–

Як свідчать дані таблиці 2, практично у всіх працівників ОВС із негативним ставленням до суїцидів за шкалою особистісно-ситуативної спроможності реєструється нормоваріантний її тип (89,47 %). Моноваріантний тип або особистісно-ситуативну неспроможність проявляють, відповідно, тільки 10,53 % випробуваних даної групи. Аналогічна картина спостерігається й за іншими видами антиципаційної спроможності. Зокрема, просторова й часова спроможність характерна відповідно для 82,46 % і 81,95 % випробуваних даної групи, а неспроможність – для 17,54 % і 18,1 %.

У другій групі працівників (із нейтральним ставленням до суїцидів) за усіма складовими антиципаційної спроможності нормоваріантний тип зустрічається в середньому в $78,7 \pm 4,5$ % досліджуваних, а моноваріантний тип у середньому у $21,3 \pm 4,48$ %.

У третій групі досліджуваних (із суперечливим ставленням до самогубств) також зареєстровано перевагу антиципаційної спроможності всіх видів над антиципаційною неспроможністю, однак в іншому відсотковому співвідношенні. Зокрема, особистісно-ситуативна спроможність зареєстровано у 76,19 % працівників даної групи, а неспроможність – у 23,81 %. Просторова спроможність характерна для 73,53 %, а часова – для 62,75 % працівників з суперечливим ставленням до суїцидів.

Порівняльний аналіз доводить, що максимально розрізняються між собою за показниками антиципаційної спроможності перша й третя групи. Зокрема, вірогідно для більшого числа працівників ОВС з негативним ставленням до суїцидів характерна особистісно-ситуативна (89,47 % і 76,19 %; $p_{1,3} < 0,05$) і часова (81,9 % і 62,75 %; $p_{1,3} < 0,01$) спроможність. Тобто випробувані з негативним ставленням до суїцидів вірогідно частіше схильні правильно оцінювати поведінку інших людей, передбачати й оцінювати їх вчинки, впливати на них, прогнозувати різні життєві ситуації, тоді як досліджувані третьої групи схильні однобічно оцінювати події й не здатні передбачати результат ситуації.

Дослідження антиципаційної спроможності у працівників ОВС із різним типом ставлення до самогубства засвідчує, що більшості працівників ОВС незалежно від типу ставлення до суїцидів притаманний спроможний тип прогностичної компетентності, більш виражений у досліджуваних з негативним ставленням до самогубств, ніж у працівників з суперечливим ставленням до суїцидів; працівники ОВС із негативним ставленням до суїцидів частіше виявляють особистісно-ситуативну та часову антиципаційну спроможність на відміну від працівників ОВС із суперечливим ставленням до суїцидів.

Результати дослідження соціально-психологічної адаптації та антиципаційної спроможності у працівників ОВС із різними типами ставлення до самогубства дозволяють зробити висновок про те, що негативне ставлення до суїциду може бути потужним антисуїцидальним чинником. Психопрофілактичні заходи

щодо запобігання суїцидам треба спрямувати на формування негативного ставлення до суїцидів та розвиток тих особливостей особистості, які пов'язані з цим типом ставлення. Ставлення працівників ОВС до самогубства є досить стабільним атитюдом, що рідко піддається змінам.

Література

1. Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения / А. Амбрумова, В. Тихоненко // Методические рекомендации Всесоюзного научно-медицинского суицидологического Центра. – М., 1980. – 48 с.
2. Старшенбаум Г. В. Суицидология и кризисная психотерапия / Г. Старшенбаум. – М. : Когито-Центр, 2005. – 376 с.
3. Большая психологическая энциклопедия / [отв. ред. Н. Дубенюк]. – М. : Эксмо, 2007. – 544 с.
4. Словарь психолога-практика : [сост. С. Ю. Головин]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – 976 с.
5. Амбрумова А. Г. Диагностика суицидального поведения / А. Амбрумова, В. Тихоненко // Методические рекомендации Всесоюзного научно-медицинского суицидологического Центра. – М., 1980. – 48 с.
6. Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология : крат. энцикл. слов. / М. И. Еникеев, О. Л. Кочетков. – М., 1997. – 448 с.
7. Завальнюк А. Х. Краткий словарь судебно-медицинских терминов / А. Х. Завальнюк. – К : Вища шк., 1982. – 192 с.
8. Менделевич В. Д. Тест антиципационной состоятельности (прогностической компетентности) / В. Д. Менделевич // Социально-клиническая психиатрия. – 2002. – № 2. – С. 35–40.

Надійшла до редколегії 28.10.2009

Анотації

Розглянуто і проаналізовано чинники суїцидального ризику й антиризиків, такі, як фактор дезадаптації і здатність прогнозувати свою поведінку. Висловлено думку про необхідність більш глибокого вивчення, формування і розвитку антисуїцидальних чинників. Наведено результати дослідження рівня соціально-психологічної адаптованості й антиципаційної спроможності працівників органів внутрішніх справ залежно від типу ставлення до самогубства.

Рассмотрены и проанализированы факторы суицидального риска и антириска, такие, как фактор дезадаптации и способность прогнозировать свое поведение. Высказана мысль о необходимости более глубокого изучения, формирования и развития антисуицидальных факторов. Приведены результаты исследования уровня социально-психологической адаптированности и антиципационной состоятельности сотрудников органов внутренних дел в зависимости от типа отношения к самоубийству.

Factors of suicide risk and anti-risk such as the factor of disadaptation and ability to predict his/her behavior are researched. The author expresses a thought about the necessity of deeper research, formation and development of anti-suicide factors. Results of the research concerning the level of social and psychological adaptation and anticipation competence of internal affairs agencies' officers depending on the type of attitude to suicide are presented.

УДК 159:351.745.7

І. М. ОХРИМЕНКО,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри юридичної психології

Київського національного університету внутрішніх справ

МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ФАХІВЦЯ-ПСИХОЛОГА ДО ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ЗАВДАНЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Важливою вимогою до сучасної практики оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) є необхідність оновлення її арсеналу сучасними науковими технологіями. Комплексний підхід до організації попередження та роз-

криття злочинів повинен забезпечуватися за рахунок активної інтеграції в цю діяльність прийомів, засобів і методів, що розробляються й використовуються в інших галузях наукового пізнання, зокрема в загальній та юридичній